

Cümhuriyyət ordusunun haqqında şərqilər qoşulan generalı

Teymur bəy Novruzovun ordu quruculuğunda müstəsna xidmətləri olub

Rafiq Səfərov

Azərbaycan Respublikası Milli Arxiv İdarəsinin Sənədlərin nəşri və istifadəsi şöbəsinin baş məsləhətçisi

İyunun 26-da Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasının 103 ili tamam olur. Bu münasibətlə milli ordu quruculuğu tariximizə nəzər salaraq, bu yolda böyük zəhməti və xidmətləri olmuş şəxsləri və hərbciləri böyük hörmət və ehtiramla yad edərək arxiv sənədləri və materialları əsasında hazırladığımız bu məqaləni hörmətli oxucularımızın diqqətinə çatdırıram.

1917-ci ilin sonlarında Almaniya ilə Rusiya arasında hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında saziş imzalandıqdan sonra Qafqaz cəbhəsində - Ərzincanda Zaqafqaziya Komissarlığı ilə Türkiyə arasında 14 maddədən ibarət barışıq sazişi imzalandı. Ərzincan barışığının şərtlərinə əsasən, Qafqaz cəbhəsindəki rus qoşunları geri çəkilməyə başladı. Geri çəkilən orduda bolşevik təbliğatının güclənməsinin təhlükə yaradacağından ehtiyatlanan Zaqafqaziya Komissarlığı 1917-ci il dekabrın 19-da Qafqazdakı rus ordusunun buraxılması haqqında əmr verib. Həmin əmrə əsasən, Qafqazdakı hərbi hissələr yalnız milli korpuslar halında saxlanıla bilərdi. Beləliklə, Rus Qafqaz Ordusu ləğv edildikdən sonra ayrı-ayrılıqda gürcü, erməni, Azərbaycan və rus milli korpuslarının yaradılmasına qərar verildi. Milli korpusların təcili surətdə yaradılması Qafqaz cəbhəsindən geri çəkilən rus əsgərlərinin yerli əhaliyə qarşı törətdikləri terror və soyğunçuluqların qarşısının alınmasına hesablanmışdı.

Gürcü və erməni milli korpuslarının yaradılması Azərbaycan milli korpusunun yaradılması işi ilə müqayisədə daha asan yerinə yetirilirdi. Çünki hələ xeyli əvvəl müxtəlif bəhanələrlə gürcü və ermənilərə öz hərbi hissələrinin yaradılmasına icazə verilmişdi. Bundan əlavə, çarizmin yeritdiyi mürtəcə və milli ayrı-seçkilik siyasətinin nəticəsi olaraq gürcü və ermənilər müsəlman azərbaycanlılardan fərqli olaraq əsgərlikdən azad edilməmiş və onlar nizami rus ordu sıralarında xidmətə çağırılaraq hərbi təlim almışdılar. Onların hərbi xidmət görmüş zabitlərdən ibarət nizami hərbi hissələri var idi. Məsələn, Bakı Sovetinin hərbi qüvvələrinin əsasını erməni hərbi hissələri təşkil edirdi. Beləliklə, gürcü və ermənilər hər növ silahlara malik hərbi hissələrə yiyələndiyi halda, Azərbaycan milli korpusunun yaradılması prosesi yenicə başlayırdı və olduqca ağır şəraitdə aparılırdı.

Azərbaycan türkləri yalnız çahan müharibəsi zamanı könüllü olaraq azərbaycanlılardan təşkil olunmuş bir süvari alayına malik idilər. Azərbaycan korpusunu yalnız 1918-ci il aprelin sonlarında general-leytenant Əliağa Şıxlınskinin rəhbərliyi altında yaratmaq mümkün oldu. Milli Ordu quruculuğu tarixində xidməti olmuş azərbaycanlı hərbi sərkərdələrdən biri də general-mayor Teymur bəy Novruzov idi. Teymur bəy peşəkar hərbcisi, rus ordusunun generalı Mirzə Hacı bəy Novruzovun ailəsində dünyaya gəlmişdi. Atasını Mirzə Hacı bəy Novruzov zadəgan nəslindən olduğuna görə Peterburqdakı Paj hərbi korpusunda təhsil almışdı və sonrakı illərdə rus ordusunda göstərdiyi igidliklərə görə ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif ordenlərlə və döş nişanları ilə təltif edilib. Mirzə Hacı bəy Novruzov 1896-cı il mayın 14-də qüsursuz xidmətinə görə general-leytenant rütbəsinə layiq görülüb və həmin ildə də istefaya çıxıb. Teymur bəy 1880-ci il aprelin 20-də Yelizavetpol qəzasının Qovlar kəndində peşəkar hərbiçisi ailəsində anadan olub. İbtidai təhsilini Tiflis kadet korpusunda alıb. O, 1898-ci ildə Yelizavetqrad süvari yunker məktəbinə daxil olaraq, zabit məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirib. T.Novruzov 1900-cü ildə rus ordusunda xüsusi atlı qoşun hissələrindən biri sayılan draqun polkuna yunker qismində daxil olub. 1901-ci ildə Teymur bəyə çar süvari qoşununun birinci zabit rütbəsi sayılan kornet rütbəsi verilir. O, 1905-ci ildən etibarən poruçik, 1909-cu ildən ştabs-rotmistr, 1913-cü ildən isə rotmistr hərbi zabit rütbəsinə yiyələnib. Teymur bəy Novruzov I Dünya müharibəsini Nijeqorodskoy 17-ci Əlahəzrət draqun polkunun 4-cü eskadronunun komandiri vəzifəsində qarşılayıb. Yeri gəlmişkən, bu polk Qafqaz süvari diviziyasına daxil idi və rus ordusunun ən etibarlı polklardan biri sayılırdı. I Çahan müharibəsi illərində həmin polk bir sıra hücumlar yerinə yetirərək, Cənubi-Qərb cəbhəsinin əməliyyatlarında yaxından iştirak etmişdi.

T.Novruzov rus ordusunda göstərdiyi igidliklərə görə ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif ordenlərlə, o cümlədən 1909-cu ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", 1913-cü ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 2 noyabr 1914-cü ildə 3-cü dərəcəli "Müqəddəs Anna", 24 noyabr 1914-cü ildə 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" ordenləri, "Georgi xaçı", onların lentləri və qılıncla təltif edilmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra Teymur bəy respublikamızın ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılmasında yaxından iştirak edib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 2 avqust 1919-cu il tarixli qərarı ilə I süvari Tatar polkunun komandiri polkovnik T.Novruzova xidmətdə

fərqləndiyinə görə general-mayor rütbəsi verilib. Bir qədər sonra isə Azərbaycan Ordusunda Süvari Diviziyasının komandiri təyin edilib. Hərbi Nazirliyin 09 noyabr 1919-cu il tarixli əmrinə uyğun olaraq T.Novruzovun rəhbərlik etdiyi Atlı Diviziya Gəncədə yerləşdirilmişdi. Atlı Diviziyanın rəisinin köməkçisi general-mayor David bəy Yadigarov isə Xankəndində məskunlaşmışdı.

Zəngəzurda ermənilərin bütün cəbhə boyu hücumu hazırlanması haqqında Qarabağın qubernatoru və dəstə rəisi general T.Novruzovun 23 mart 1920-ci il tarixdə Şuşadan Nəsim bəy Yusifbəyova teleqram göndərmişdilər. Həmin teleqramda Zəngəzur rəisindən qəbul edilmiş teleqramın aşağıdakı mahiyyəti olduğu kimi çatdırılırdı: "Bütün cəbhə boyu ermənilər kəşfiyyat aparırlar. Dürüst məlumatlara görə, bütün cəbhə boyu hücumu hazırlayırlar. Onların əsas məqsədləri Qarabağla birləşməkdir.

Həmin teleqramda həmçinin general Şıxlinski tərəfindən vəd edilmiş dağ batareyasının piyada polkunun göndərilməsi xahiş edilirdi.

Azərbaycan Ordusunda süvari hissələrinin yaradılması, komplektləşdirilməsi və döyüş hazırlığının yüksəldilməsi sahəsində də T.Novruzovun böyük xidmətləri olub. O, süvari diviziyasının komandiri kimi süvari polkları formalaşmasında fəal iştirak edib. Azərbaycan ordusuna verilmiş bütün döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində süvari diviziyasının hissə və bölmələri yaxından iştirak edib, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda inamla vuruşub. Süvari diviziyasının 1920-ci ilin martında Qarabağda (Şuşada) yerləşən alayı daşnaklara və daxili düşmənlərə qarşı döyüş əməliyyatlarında fəal iştirak etmişdi. T.Novruzov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun, hələ sağlığında haqqında şərqilər qoşulmuş azsaylı hərbiçilərindəndir. O, sovet işğalçılarına qarşı Gəncə üsyanının (1920) da təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından biri olub. 11-ci Qırmızı ordu çox böyük qüvvə üstünlüyü hesabına bu üsyanı yatırandan sonra T.Novruzov mühacirət etmək məcburiyyətində qalıb. O, Gürcüstandan keçərək Almaniyaya, oradan da Fransaya mühacirət edib.

T.Novruzov bir sıra hərbi təşkilatların da sıralarında olub, 1938-ci ildə Parisdə keçirilən Rus Hərbi Əlillər İttifaqı Qurultayının iştirakçısı kimi İdarə Heyətinə seçilib.

General-mayor T.Novruzov 1961-ci il yanvarın 23-də Fransanın Nitsa şəhərindən 30 km aralıda yerləşən Mentonda vəfat edib və şəhərin Kokad qəbiristanlığında dəfn edilib.

44 günlük Vətən Müharibəsi bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan hərbiçiləri Vətəni uğrunda igidliklə döyüşüb, qalib gəlməyə və bu yolda canlarından keçməyə hazırdılar.